

FABULA SZABOLCS:^{*}
**Az esélyegyenlőség és a fogyatékkal élők helyzetének területi
 különbségei Magyarországon**

Abstract

People with disabilities is one of the most marginal groups in today's society so ensuring their rights and needs is a great challenge for policy makers and planners. This paper reviews the most important agreements and laws about disability in the European Union and Hungary, as well as the New Hungary Development Plan. Later the paper also reveals the spatial differences of the people with disabilities in Hungary on the regional scale and presents relationship between the state of development and the ratio of disabled people. In comparing the data of the country and the South Great Plain the characteristics of the disabled population in age, qualification and employment are also highlighted. Finally there is a short summary of the accessible and non-accessible public buildings in Békés County and Békéscsaba.

1. A fogyatékkal élők érdekei az európai és a magyar politikában

2001-ben Magyarországon a fogyatékosok aránya a teljes lakosságból 5% feletti volt, míg az Európai Fogyatékosügyi Fórum szerint 2007-ben az EU több mint 50 millió polgára élt valamilyen fogyatékkal vagy tartós/súlyos betegséggel. Ezekből az adatokból is látszik, hogy nem egy szűk kisebbségről van szó. Szomorú tény, hogy e társadalmi csoport tagjai (jelentős részük legalábbis) az élet több területén is hátrányban vannak nem fogyatékos embertársaikkal szemben (például oktatás, munkaerőpiac). A hátrányos helyzet felszámolásához (vagy legalább a javításához) azonban figyelembe kell venni a csoport speciális jellemzőit, – például a teljes népességétől jelentősen eltérő korstruktúráját – és ezeknek megfelelő intézkedéseket kell hozni. A fentiek ismeretében nem lehet kérdéses, hogy milyen nagy kihívást jelent a fogyatékkal élők számára az esélyegyenlőség biztosítása.

Az Európai Unió politikájában már régi hagyománya van a fogyatékkal élő személyek iránti megkülönböztetett figyelemnek. Erre példa az 1961-ben elfogadott Európai Szociális Charta (1999. évi C. törvény), amelynek 15. cikke rögzíti a fogyatékos személyek jogát a szakmai képzéshez, a rehabilitációhoz és a társadalomba történő beilleszkedéshez. A Charta módosított változatában (1996) a fogyatékkal élők számára biztosított védelmet kiterjesztették, így az már nemcsak foglalkozási rehabilitációt érinti, hanem általában a fogyatékosokkal élő személyek jogát a független életvitelre és a társadalmi beilleszkedésre, a személyi függetlenségre, valamint a közösség életében való részvételre. Az 1997-ben megszűletett Amszterdami Szerződés, a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 13. cikkében az európai jogszabályok közül elsőként tartalmazott utalást a fogyatékosokra, megteremtve ezzel a jogi alapokat a fogyatékos emberek hátrányos megkülönböztetésével szembeni védelmére. Az EU tagállamai 2000 decemberében Nizzában fogadták el az Alapvető Jogok Chartáját, amelynek két cikke, a II-81. és a II-86. említi meg a fogyatékosokat. Előbbi a fogyatékosok alapján történő megkülönböztetés tilalmát, utóbbi pedig a fogyatékkal élők önállóságához, társadalmi és foglalkozási beilleszkedéshez való jogát

^{*} PhD-hallgató – Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar.

hangsúlyozza. Az Unió Bizottsága 2007. november 26-án kelt közleményében – amelyet a Régiók Bizottságának is címeztek – két prioritást határozott meg 2008–2009-re: „4.1. Fellépések a fogyatékkal élők társadalmi részvételéért és integrációjáért az akadálymentesítés eszközeivel”, valamint „4.2. Fellépések az alapvető jogok teljes körű biztosítása érdekében”.

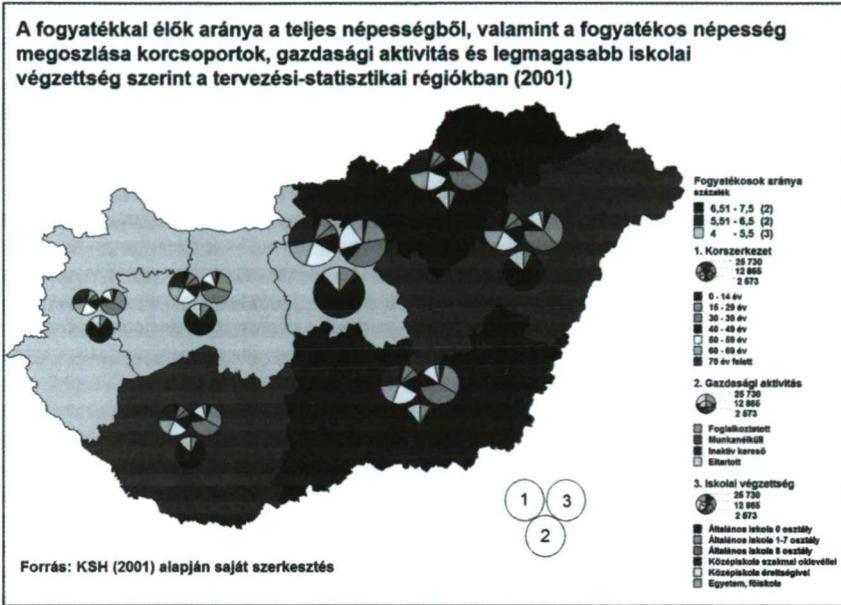
Magyarország lemaradása sajnos érzékelhető a nyugat-európai országokhoz képest a fogyatékos emberek jogainak és szükségleteinek biztosítása terén is, de biztató, hogy a probléma egyre nagyobb figyelmet kap, és konkrét eredmények is születnek. Az 1997. évi LXXVIII. törvény az akadálymentes épített környezet meghatározásakor az „egészségkárosodott” emberek szükségleteiből indul ki, és a 8. § (1) bekezdés szerint a településrendezésnek is figyelemmel kell lennie a fogyatékos személyek igényeire. Nem meglepő, hogy az akadálymentesség az 1998. évi XXVI. törvényben is helyet kapott, amely biztosítja a fogyatékos emberek számára az akadálymentes, érzékelhető és biztonságos épített környezethez való jogot. A fogyatékkal élők társadalmi integrációjának szükségességét már olyan fontos tervezési dokumentum is kiemeli, mint az Új Magyarország Fejlesztési Terv, amely nagy hangsúlyt fektet az egyenlő esélyű hozzáférésre és az aktív társadalmi részvételre. A fogyatékoságot még nagyrészt egészségügyi problémaként kezeli, így többször említi az egészségmegőrzés fontosságát, de fontos szempont a foglalkoztatás, a munkaerő-piaci részvétel biztosítása is. Nyugati vizsgálatok is alátámasztják, hogy a fogyatékoság legalább annyira társadalmi jelenség, mint amennyire medikális (pl. Gleeson 1999, Kitchin 2000). A probléma tehát sokkal összetettebb annál, hogy csak egészségügyi, csak szociális vagy csak gazdasági aspektusban vizsgáljuk.

2. A fogyatékkal élő népesség statisztikai jellemzői Magyarországon és a Dél-Alföldön

A 2001. évi népszámlálás idején 577 006 fogyatékos személy élt Magyarországon. Megoszlásuk a hét régió között jelentős egyenlőtlenségeket mutatott, ami csak részben tükrözi a népességszámokban akkor meglévő differenciákat. A fogyatékkal élők aránya az egyes régiók teljes lakosságából Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön volt a legmagasabb (1. ábra): előbbiben meghaladta a 7%-ot, de utóbbi sem sokkal maradt el ettől. A legalacsonyabb értékekkel Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl rendelkezett (utóbbi értéke 4,5% volt).

A gazdaságilag elmaradottabb régiókban nagyobb arányban vannak jelen fogyatékkal élők, ezért a közéletben, politikai diskurzusok során időnként felvetődik egy igen fontos kérdés. Lehetséges, hogy a hátrányos helyzetű térségekben élő, a munkaerőpiacról kizorolt tömegek egyfajta túlélési stratégiaként vállalják a fogyatékos minősítést a szociális segítség reményében? A jövőben talán lehetőség nyílik ennek tüzetesebb vizsgálatára, ám addig is óvatosan kell kezelni az ilyen felvetéseket, mivel az elhamarkodott, nem tényekkel alátámasztott fejtegetések kedvezőtlenül érinthetik a fogyatékosokat és a jogaikért harcolókat.

Mivel a *Dél-Alföldön* igen magas a fogyatékkal élők aránya, így érdemes több figyelmet szentelni ennek a régiónak. 2001-ben itt valamivel több mint 95 ezer fogyatékkal élő személy lakott, ami a 11 évvel korábbihoz képest közel 80%-os növekedést jelent. Az említett társadalmi csoport létszámában bekövetkezett – az országosnál intenzívebb – gyarapodás különösen akkor látszik jelentősnek, ha figyelembe vesszük, hogy mindez folyamatos népességfogyás mellett történt. Ebből egyenesen következik, hogy a fogyatékosággal élők népességen belüli aránya is jelentősen emelkedett az elmúlt években: míg 1990-ben hányaduk nem érte el a 4%-ot, addig 2001-ben már csaknem 7%-ot tett ki, aminél magasabb csupán az észak-magyarországi régióban volt (1. ábra).

1. ábra. A fogyatékkal élők aránya a teljes népességből, valamint a fogyatékos népesség megoszlása korcsoportok, gazdasági aktivitás és legmagasabb iskolai végzettség szerint a tervezési-statisztikai régiókban (2001)
(Forrás: KSH 2001 alapján saját szerkesztés)

A *korstruktúrá*t elemezve szembevetendő, hogy a fogyatékosok körében az idősebb korosztályok aránya már 1990-ben is lényegesen meghaladta a nem fogyatékosokét, ám 11 év alatt a különbségek növekedtek, és 2001-ben a fogyatékosok körében a 60 év feletti aránya közel 2,3-szorosa volt a nem fogyatékos népességre jellemzőnek. Ezt mutatja a fogyatékosok arányának korcsoportonkénti alakulása is: a 0–14 évesek körében még a 2%-ot sem érte el a fogyatékosok hányada, ugyanakkor az 50–59, illetve a 60–69 éveseknek már több mint egytizede, a 70 évnél idősebbeknek pedig már 17%-a fogyatékkal élő volt (1. ábra). Ezek az adatok arra utalnak, hogy a rendellenességek zömében nem veleszületettek, hanem az életkor növekedésével (betegségek, balesetek következményeként) alakultak ki, ugyanakkor jelzik, hogy e társadalmi csoport problémáit differenciáltan kell kezelni.

Országos tapasztalat, hogy a fogyatékos emberek átlagos *iskolai végzettsége* jóval elmarad a nem fogyatékosokétól (alacsonyabb az egyetem/főiskolát és a középiskolát végzetek aránya), és nincs ez másként a Dél-Alföldön sem. A 2001-es adatok szerint itt a fogyatékosokkal élők egyharmada (országos szinten 31,6%) a 8 általánost sem fejezte be, érettségivel is csak alig 13%-uk rendelkezett (szintén elmarad az országos 14,3%-tól). A diplomával rendelkezők aránya 3,7% volt, ami több mint 1%-kal kevesebb az országos átlagnál. A nem fogyatékosok körében ezek az arányok 21, 20 illetve 8%-ot tettek ki 2001-ben a régióban (1. ábra).

A *gazdasági aktivitásban* jelentkező országos területi különbségek itt is érvényesülnek: a legfejlettebb régiók, azaz Közép-Magyarország, illetve Nyugat- és Közép-Dunántúl foglalkoztatottsági helyzete a legkedvezőbb, míg Észak-Alföld és Észak-Magyarország a legrosszabb helyzetű térségek. A dél-alföldi fogyatékos népesség – országgal nagyjából

egyező – gazdasági aktivitás szerinti megoszlása középmezőnybeli helyet biztosít a régió számára. Az 1990-es évtizednek a népesség gazdasági aktivitását befolyásoló folyamatai (piacvesztés, privatizáció) természetesen a Dél-Alföldön is éreztették hatásukat: 11 év alatt csaknem felére apadt a kereső tevékenységet folytató fogyatékosok aránya a régióban, így 2001-ben már csak alig 9%-uk volt foglalkoztatott, és több mint háromnegyedük az inaktívak állományát gyarapította (1. ábra).

3. Békés megyei közintézmények az akadálymentesség tükrében

Mindezek után hasznos lehet megvizsgálni, milyen lehetőségek vannak a fogyatékkal élők életkörülményeinek javítására, és mit sikerült eddig megvalósítani. Erre nem is találhatnánk jobb helyszínt, mint Békés megye, hiszen 2001-ben itt éltek legnagyobb arányban fogyatékosok a teljes lakossághoz viszonyítva (9,3%). A megyei ÁNTSZ felmérést készített 2003-ban a megyében található közintézmények akadálymentességéről. A 279 intézményből mindössze 22 (!) volt teljesen akadálymentes, 23 részben, míg 234 egyáltalán nem volt az.¹ Békéscsaba m.j.v. polgármesteri hivatala nyilvántartást vezet a városi közintézményekről abból a szempontból (is), hogy biztosított-e a mozgáskorlátozottak épületbe jutási lehetősége (lényegében a rámpa megléte). 2008-as állapot szerint összesen 62 épülethez építettek rámpát, 136 intézményhez pedig nem. A közel 1 : 2 arány a városi önkormányzati kezelésű épületeknél megmarad (35 esetben volt rámpa, 69-ben nem). Például a 24 iskola harmadába volt biztosított a bejutás, de az 5 kollégium közül egyikbe sem. A nem önkormányzati szervezeteknél már csak 13-nál építettek rámpát, 51 esetben ez hiányzott. A bankok, biztosítók 14 épületéből például egynél sem volt ilyen, de a 13 étterem közül is mindössze kettőben. Az akadálymentesítésről a legtöbb embernek az épületek bejáratainál felállított rámpák jutnak eszébe, de még az ilyen egyszerű dolgokban sem érjük el a kívánt szintet. A megoldást az jelentheti, ha már a tervezéskor figyelembe veszik a fogyatékos embereket, mint használókat, ami talán az építetót is kevésbé terheli meg anyagilag.

4. Összefoglalás

A fogyatékkal élők szükségleteinek biztosítása tehát igen komoly kihívást jelent az Európai Unió tagállamai, így Magyarország számára is. Egyrészt azért, mert a népesség nem elhanyagolható hányadát alkotják, másrészt azért, mert igényeik differenciáltak és egyben speciálisak. Következik ez sajátos összetételükből is: körükben magas az időskorúak aránya, átlagos iskolázottsági szintjük jóval elmarad a nem fogyatékos emberekéétől, foglalkoztatottsági arányuk pedig rendkívül alacsony. Ezek mellett koncentrációjuk figyelhető meg a gazdaságilag fejletlenebb országrészekben. A fogyatékkal élők esetén tehát olyan problémák kumulálódnak, amelyek egyenként is segítségnyújtásra adhatnak okot. Fontos, hogy a „megoldás” ne merüljön ki a megfelelő egészségügyi és szociális ellátás feltételeinek megteremtésében vagy fizikai akadálymentesítésben, amit az egyes szakpolitikáknak is figyelembe kell venni közösségi, nemzeti, regionális és települési szinten is. A tervezést azonban könnyebbé és hatékonyabbá tehetjük, ha biztosítjuk a fogyatékkal élők részvételét. Igényeik feltárása, tapasztalataik megismerése rávilágít, hogy milyen fontos bevonni őket a folyamatba (Fabula 2009).

¹ Békés Megye Fogyatékosok Ápoló-Gondozó Otthona Módszertani Intézmény – Módszertani Osztály.

Irodalomjegyzék

- Amszterdami Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés, az Európai Közösségeket létrehozó szerződések és egyes kapcsolódó okmányok módosításáról 1997, eur-lex.europa.eu/hu/treaties/dat/11997D/word/11997D.doc (u. l.: 2009.10.13.)
- Az Európai Unió alapvető Jogok Chartája (2000). http://www.eppgroup.eu/Activities/docs/charter_eu/hu.pdf (u. l.: 2009. 10. 13.).
- Fabula Sz. (2009): A fogyatékkal élők térhasználatának néhány problémája Békéscsabán. In: Belanka Csaba–Duray Balázs (szerk.): Helyünk a világban – Alföldi válaszok a globalizáció folyamataira. IV. Alföld Kongresszus 2008. november 27–28., Békéscsaba. MTA RKK ATI, Békéscsaba. 5. p.
- A fogyatékkal élők helyzete az Európai Unióban: a 2008–2009-es európai cselekvési terv. <http://www.fszk.hu/fszk/tudastar/dokumentumok/akcioterv2008-2009.pdf> (u. l.: 2009.10. 11.).
- Gleeson, B. J. (1999): Geographies of disability. Routledge, London.
- Kitchin, R. (2000): Disability, space and society – in.: John Bale (series editor) Changing Geography. Geographical Association, Sheffield, UK.
- Módosított Európai Szociális Charta (1996). http://www.fszk.hu/fszk/tudastar/dokumentumok/Europai_Szocialis_Karta.pdf (u. l.: 2009.10.13.).
- Népszámlálás (2001): A fogyatékos emberek helyzete. Az adatok értékelése. Központi Statisztikai Hivatal, http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/12_2_ert.pdf (u. l.: 2008. 11. 15.).
- Összesítő Adatlap Békés megye Fogyatékosügyi programjának megvalósulásáról 2005 Békés Megye Fogyatékosok Ápoló-Gondozó Otthona Módszertani Osztálya, Békéscsaba. http://www.fago.hu/dokumentumok/dir5/1389_1050_fogyatekosugyi_program.xls (u. l.: 2009. 10. 13.).
- Új Magyarország Fejlesztési Terv (2007). <http://www.nfu.hu/doc> (u. l.: 2009. 10. 26.).
1997. évi LXXVIII törvény az épített környezet alakításáról és védelméről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700078.TV (u. l.: 2008. 11. 16.).
1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800026.TV (u. l.: 2008. 02. 16.).
1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900100.TV (u. l.: 2009. 10. 13.).